T-79.148 **Kevät 2002**
Tietojenkäsittelyteorian perusteet
Harjoitus 2
Demonstraatiotehtävien ratkaisut

4. **Tehtävä:** Osoita, että mikä tahansa vähintään kaksimerkkinen aakkosto Σ on samanveroinen binääriaakkoston $\Gamma = \{0, 1\}$ kanssa siinä mielessä, että Σ:n merkkijonot voidaan helposti koodata Γ:n merkkijonoiksi ja kääntäen. Miten paljon merkkijonon pituus voi muuttua suunnittelemassasi koodauksessa? (Siis jos merkkijonon $w \in \Sigma^*$ pituus on $|w| = n$ merkkiä, mikä on sen vastinjonon $w' \in \Gamma^*$ pituus?) Onnistuisiko vastaava koodaus, jos kohdeaakkostossa olisikin vain *yksi* merkki, esim. $\Gamma = \{1\}$?

   Vastaus: Olkoon Σ jokin k-merkkinen aakkosto, $k > 1$. Σ:n merkkijonot voidaan koodata $\Gamma = \{0, 1\}$:n merkkijonoiksi seuraavasti:

   - Samaistetaan Σ:n aakkosto kokonaislukujen $\{1, \ldots, k\}$ kanssa.
   - Nämä luvut (eli Σ:n aakkosto) voidaan esittää $\lceil \log_2 k \rceil$:n mittaisina binäärilukuina.
   - Jokainen Σ^*:n merkkijono voidaan siis esittää Γ:n merkkijonona korvaamalla Σ:n aakkoset merkkijonossa niiden binäärikoodauksella.

   Koodauksen purku $\Gamma^* \to \Sigma^*$ onnistuu vastaavasti ottamalla merkkijonosta $\lceil \log_2 k \rceil$:n mittaiset merkkijonot ja tulkitsemalla ne Σ:n aakkosiksi.

   Jos merkkijonon $w \in \Sigma^*$ pituus on $|w| = n$ merkkiä on tällöin sen vastinjonon $w' \in \Gamma^*$ pituus $|w'| = n \cdot \lceil \log_2 k \rceil$, sillä jokaisen Σ:n merkin koodaamiseen tarvitaan $\lceil \log_2 k \rceil$ merkkiä.

   Tarkastellaan esimerkiksi aakkostoa $\Sigma = \{a, b, c, d, e, f\}$ ja merkkijonoa *aacfd*. Koska $|\Sigma| = 6$, tarvitaan symbolien esittämiseen $\lceil \log_2 6 \rceil = \lceil 2.58 \rceil = 3$ bittiä. Yksi mahdollinen koodaus on:

$$\begin{array}{ll} a \mapsto 001 & d \mapsto 100 \\ b \mapsto 010 & e \mapsto 101 \\ c \mapsto 011 & f \mapsto 110 \end{array}$$

   Tällöin jonon *aacfd* esitys on 001001011110100.

   Vastaavaa koodausta ei voida rakentaa, mikäli $\Gamma = \{1\}$. Luvuille voidaan kyllä määrittää unaariesitys seuraavasti: $1 \mapsto 1$, $2 \mapsto 11$, $3 \mapsto 111$, $\ldots$, mutta näin syntynyttä koodia ei voida enää purkaa yksikäsitteisesti. Esim. lukujot 1 1 1, 1 2, 2 1 ja 3 koodautuvat kaikki merkkijonoksi 111.

5. **Tehtävä:** Osoita, että karteesinen tulo $\mathbb{N} \times \mathbb{N}$ on numeroituvasti ääretön. (*Vihje:* Ajattele parit $(m, n) \in \mathbb{N} \times \mathbb{N}$ sijoitetuiksi euklidiseen (x, y)-tasoon $\mathbb{R}^2$. Numeroi parit suoran $y = -x$ suuntaisin vinorivein.) Päättele tämän tuloksen ja tehtävän 3 perusteella, että myös rationaalilukujen joukko $\mathbb{Q}$ on numeroituvasti ääretön.

   Vastaus: Joukko S on numeroituvasti ääretön, mikäli voidaan muodostaa bijektio $f : \mathbb{N} \to S$. Intuitiivisesti tämä tarkoittaa sitä, että kaikille joukon S alkioille voidaan asettaa yksikäsitteinen järjestysnumero.

   Joukon $\mathbb{N} \times \mathbb{N}$ alkiot $(x, y) \in \mathbb{N} \times \mathbb{N}$ voidaan numeroida seuraavan kuvan mukaisesti:

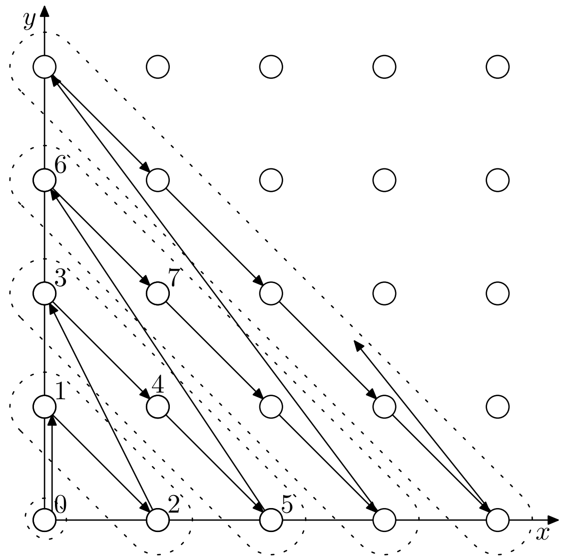

Ajatuksena on siis järjestää kaikki lukuparit suoran $y = -x$ suuntaisiin jonoihin, ja numeroida nämä jonot alkioittain yksi kerrallaan lyhyimmästä alkaen. Tässä numerointia ei voida suorittaa x-akselin suuntaisesti, sillä silloin kaikki indeksit kuluisivat jo y-akselin läpikäyntiin eikä yhtään lukuparia $(x, y), y > 0$ saavutettaisi koskaan.

Ylläoleva numerointi voidaan määritellä seuraavasti:

$$f(x, y) = x + \sum_{k=1}^{x+y} k = x + \frac{(x+y)(x+y+1)}{2}$$

Esimerkiksi $f(3, 1) = 13$, eli lukuparin $(3, 1)$ järjestysnumero on 13. Todettakoon vielä, että funktio $f(x, y)$ on todellakin bijektio, eli kutakin järjestysnumeroa vastaa yksikäsitteinen lukupari. Koordinaattiparin laskeminen annetusta indeksistä on kuitenkin hankalampaa, ja se jätetäänkin vastausten lopussa olevaan liitteeseen tiedoksi asiasta kiinnostuneille.

Rationaaliluvut voidaan esittää $\mathbb{N} \times \mathbb{N}$ -lukuparina s.e. $(x, y) \equiv \frac{x}{y}, y \neq 0$. Tämä on numeroituvasti äärettömän joukon $\mathbb{N} \times \mathbb{N}$ aito osajoukko. Tehtävän 3 perusteella $\mathbb{Q}$ on joko äärellinen tai numeroituvasti ääretön. Jos $\mathbb{Q}$ olisi äärellinen, olisi olemassa joku rationaaliluku $\frac{x}{y}, x \in \mathbb{N}, y \in \mathbb{N}, y \neq 0$, jolla olisi suurin järjestysluku $n < \infty$ ($\mathbb{Q}$:n numeroinnissa). Kuitenkin voidaan aina löytää yo. kuvan perusteella rationaaliluku, jolla olisi järjestysluku $n' > n$, joten tämä on ristiriita oletuksen $\mathbb{Q}$ on äärellinen kanssa. Näin ollen $\mathbb{Q}$ on numeroituvasti ääretön.

6. **Tehtävä:** Olkoon S mielivaltainen epätyhjä joukko.

   (a) Muodosta jokin injektiivinen funktio $f : S \to \mathcal{P}(S)$.

   (b) Osoita, että ei ole mahdollista muodostaa injektiota $g : \mathcal{P}(S) \to S$. (*Vihje:* Oletetaan, että tällainen injektio g olisi olemassa. Tarkastellaan joukkoa $R = \{s \in S \mid s \notin g^{-1}(s)\}$ ja merkitään $r = g(R)$. Onko tällöin $r \in R$?)

Totea (b)-kohdan seurauksena, että minkä tahansa numeroituvasti äärettömän joukon S potenssijoukko on ylinumeroituva.

Vastaus: Oletetaan $S \neq \emptyset$ mielivaltainen.

(a) Määritetään $f : S \to \mathcal{P}(S)$ s.e f on injektio. Kaikilla $a \in S$ on olemassa $\{a\} \in \mathcal{P}(S)$ ja jos $a \neq b$, niin $\{a\} \neq \{b\}$, joten kuvaus $f : S \to \mathcal{P}(S)$, $f(a) = \{a\}$ on halutunlainen injektio.

Alla on esitetty kuvaus f joukolle $S = \{a, b, c\}$:

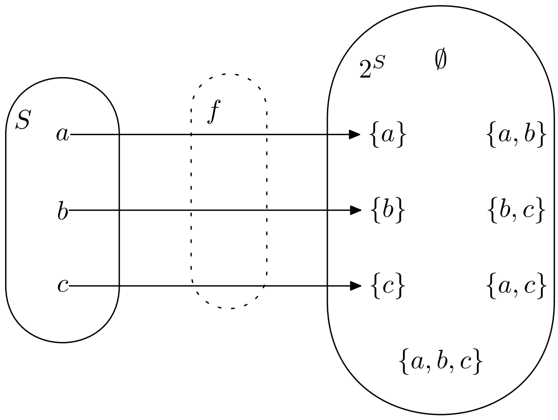

(b) Oletetaan, että on olemassa injektio $g : \mathcal{P}(S) \to S$. Tarkastellaan joukkoa $R = \{s \in S \mid s \notin g^{-1}(s)\}$ ja merkitään $r = g(R)$.

Jos $r \in R$, pätee $r \notin g^{-1}(r) = g^{-1}(g(R)) = R$. Toisaalta jos $r \notin R$, pätee $r \in g^{-1}(r) = g^{-1}(g(R)) = R$. Nämä molemmat johtavat ristiriitaan, joten täytyy olla niin, että $R = \emptyset$ ja kaikilla $s \in S$ pätee $s \in g^{-1}(s)$.

Nyt $\emptyset \in \mathcal{P}(S)$ ja injektio g kuvaa sen jollekin S:n alkiolle: $g(\emptyset) = x \in S$. Nyt pitäisi päteä $x \in g^{-1}(x) = \emptyset$, mikä on ristiriita, sillä mikään alkio ei voi kuulua tyhjään joukkoon. (Koska kuvaus g on injektio täytyy x:n alkukuvan olla yksikäsitteinen.)

(b)-kohdan perusteella ei ole mahdollista muodostaa injektiota $g : \mathcal{P}(S) \to S$. Lisäksi jos S on numeroituvasti ääretön, on olemassa bijektio $f : \mathbb{N} \to S$. Jotta $\mathcal{P}(S)$ olisi numeroituva, pitäisi olla bijektio $f' : \mathbb{N} \to \mathcal{P}(S)$. Oletetaan, että tällainen bijektio f'olisi olemassa. Kuvaus $g \circ f'^{-1} : \mathcal{P}(S) \to S$ on tällöin bijektio (eli injektio ja surjektio), mikä on ristiriidassa sen kanssa, että ei ole olemassa injektiota $\mathcal{P}(S) \to S$. Näin ollen $\mathcal{P}(S)$ on ylinumeroituva.

Liite: koordinaattiparin laskeminen järjestysnumerosta tehtävässä 4.

Olkoon annettuna järjestysnumero m ja halutaan laskea koordinaatit x ja y siten, että

$$x + \frac{(x+y)(x+y+1)}{2} = m \ . \tag{1}$$

Merkitään $z = x + y$, jolloin (1) muuttuu muotoon:

$$z - y + \frac{z(z+1)}{2} = m \ . \tag{2}$$

Koska $z - y \geq 0$,

$$\frac{z(z+1)}{2} \leq m \qquad \text{, joten} \tag{3}$$

$$z \leq \frac{-1 \pm \sqrt{1+8m}}{2} \tag{4}$$

Koska $z \in \mathbb{N}$ ja $m, x, y \geq 0$, huomataan, että:

$$z = \left\lfloor \frac{-1+\sqrt{1+8m}}{2} \right\rfloor \tag{5}$$

Nyt voidaankin laskea sekä x että y käyttäen apuna indeksointifunktiota f:

$$\begin{aligned} x &= m - f(0, z) \\ y &= z - x \end{aligned} \tag{6}$$

Tässä $f(0, z)$ antaa (x, y):n vinorivin ensimmäisen alkion järjestysnumeron. Lasketaan esimerkiksi indeksiä $m = 13$ vastaava pari:

$$
\begin{aligned}
z &= \left\lfloor \frac{-1 + \sqrt{105}}{2} \right\rfloor = \lfloor 4.62 \rfloor = 4 \\
x &= 13 - f(0, 4) = 13 - 10 = 3 \\
y &= 4 - 3 = 1
\end{aligned}
$$

Tulokseksi saatiin pari $(3, 1)$ niin kuin pitikin.